

TALAS YAZITLARINDA GEÇEN BAZI KELİMELERLE İLGİLİ OKUMA VE ANLAMLANDIRMA ÖNERİLERİ

Nurdin USEEV*

Özet

Makalede Talas yazıtlarında geçen ve eksik okunarak yanlış anlamlandırıldığı düşünülen **oguz** (𐰽𐰺𐰸), **ötüg** (𐰽𐰺𐰸) ve **kılığlıg / kılınçlıg** (𐰽𐰺𐰸𐰺) kelimeleri ele alınmıştır. Talas II yazıtında geçen ve bu yazıt üzerinde çalışan bilim adamları tarafından **ogur**, **ogurati**, **oguz** şeklinde okunan kelime **oguz** şeklinde okunarak kelimenin *gelin* anlamına geldiği ileri sürülmüştür. Talas XVII yazıtında geçen **ötüg** (𐰽𐰺𐰸) kelimesi **taşı** kelimesi ile birlikte bu yazıtı ilk yayımlayan bilim adamları tarafından *rica*, *niyaz taşı* şeklinde anlamlandırılmıştır. Ancak yazıtın genel anlamına uygun olmadığı için başka anlamlara gelebileceği düşünülmüştür. Bu kelimenin kökü olan **öt-** fiili sadece *rica et-* değil, *anlat-*, *hikâye et-* anlamlarına da gelmektedir. Bundan hareketle **ötüg taşı** kelime grubunun *olayların anlatım taşı*, *hikâye taşı* anlamına gelebileceği ileri sürülmüştür. Değişik şekilde okunan 𐰽𐰺𐰸𐰺 harf kümesinin ise **kılığlıg / kılınçlıg** şeklinde okunarak *hareket*, *davranış* anlamına geldiği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Köktürk harfli yazıtlar, Talas yazıtları, oguz, hikâye taşı, ötüg, kılığlıg / kılınçlıg.

THE SUGGESTIONS OF READING AND INTERPRETATION ABOUT SOME WORDS WHICH PASSES ON THE TALAS INSCRIPTIONS

Abstract

In this article were discussed the words **oguz** (𐰽𐰺𐰸), **ötüg** (𐰽𐰺𐰸) and **kılığlıg / kılınçlıg** (𐰽𐰺𐰸𐰺) which passing in the Talas inscriptions and thought read and interpreted incorrectly. The word which passes in Talas II inscription and have been read by scientists in the form **ogur**, **ogurati**, **oguz** have been read as **oguz** and interpreted as *bride* by us. The word which passes in Talas XVII (Talas XIV) inscription **ötüg** (𐰽𐰺𐰸) with the word **taşı** (stone, inscription) interpreted as *request*, *supplication inscription*. But this interpretation is not accordance with the general meaning of the inscription. Therefore, is believed that this word will mean another meaning. Indeed, the origin of the word **ötün-** the verb **öt-** means not only *to ask*, *to request*, else *to explain*, *to tell the story*. From this point has been suggested that words **ötüg taşı** could mean *story stone*, *inscription*. It is believed that word 𐰽𐰺𐰸𐰺 which read in different ways could read **kılığlıg** or **kılınçlıg** and means *movement*, *behavior*.

Keywords: Old Turkic inscriptions, Talas inscriptions, oguz, story stone, ötüg, kılığlıg / kılınçlıg.

* Yrd. Doç. Dr.; Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümü; nuruseev@gmail.com

Ø. Giriş:

Kırgızistan'ın Talas bölgesi Köktürk harfli yazıtların çoklukla bulunduğu bölgelerden biri olup bu bölgede bulunan yazıtlar bilim dünyasına Talas yazıtları adı altında geçmiştir. İlk, Talas I yazıtı 1896 yılında V. A. Kallaur ve Gastev tarafından Talas Şehri'nden 8 km güneydoğuda yer alan Ayırtam-Oy arazisinde bulunmuşsa da bulunan son Talas yazıtı olan Talas XX (Çaçıkey) yazıtı Kırgızistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Tarih Enstitüsü Talas Arkeoloji Heyeti'nin 2003-2006 yılları arasında yaptıkları bilimsel gezileri sırasında Talas İli'nin Talas İlçesi'ndeki Çoñ ve Kiçi Çaçıkey derelerinin birleştiği yerde bulunmuştur¹. Talas yazıtları S. E. Malov, H. N. Orkun, Ç. Cumagulov, İ. Batmanov, A. S. Amanjolov gibi bilim adamları tarafından okunmuş ve yayımlanmıştır. Ancak bazı nedenlerden (üzerinde bulunduğu taşların yıpranması sonucunda bazı harflerin silinmesi, metinlerin kısa olması, bütün Talas yazıtlarının bir araya getirilerek monografi şeklinde incelenmemesinden) dolayı bazı kelimeler bugüne kadar ikna edici bir şekilde okunmamış ve anlamlandırılmamıştır. Bu makalede bu durumdaki kelimelerden üçü üzerinde durularak bu kelimeler için okuma ve anlamlandırma teklifleri sunulacaktır.

1. 𐰉𐰺𐰽 Kelimesi İle İlgili Okuma ve Anlamlandırma Denemesi:

Söz konusu kelime Talas yazıtlarından boyut bakımından en büyüğü olan Talas II yazıtının sekizinci satırında geçmektedir. Bu yazıt üzerinde P. M. Melioranskiy, H. Heikel, Yu. Nemeth, S. Ye. Malov, H. N. Orkun, İ. A. Batmanov, Ç. Cumagulov, A. S. Amanjolov ve N. Bazılhan çalışmıştır (Nemeth, 1926; Malov, 1959: 60-61; Orkun, 1994, 134; Batmanov, 1971: 10-12; Cumagulov, 1982: 11-12; Amanjolov, 2003: 88-89). Bu kelimeyi yukarıda zikredilen bilim adamları aşağıdaki şekilde okumuşlar ve anlamlandırmışlardır.

- P. M. Melioranskiy'in okumasında söz konusu kelime ele alınmamıştır. H. Heikel'in çiziminde ele alınan kelime 𐰉𐰺𐰽 şeklindedir. Ancak kelime okunmamış ve anlamlandırılmamıştır.
- S. Ye. Malov bu kelimedenden sonraki 𐰉𐰺 harfleri ile birlikte kelimeyi 𐰉𐰺𐰽 (ogurati) şeklinde okumuş ve *gerçekleşti* diye tercüme etmiştir (Malov, 1959: 60-61).
- H. N. Orkun, kelimeyi (o)gurtı şeklinde okumuş, ancak tercüme etmemiştir (Orkun, 1994: 134).

¹ Kırgızistan'daki Köktürk harfli yazıtların durumu hakkında bk. ALYILMAZ, Cengiz, (2008). Kırgızistandaki (Kök)türk Harfli Yazıtların Bugünkü Durumu, *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı Bildiriler, C I*, İzmir, 131-136.

- d) İ. A. Batmanov, S. Ye. Malov'u takip ederek kelimeyi 𐰽𐰺𐰸𐰸 (ogurati) şeklinde okumuş ve *gerçekleşti* diye tercüme etmiştir (Batmanov, 1971: 10-12).
- e) Ç. Cumagulov 1963'te yayımlanan ilk çalışmasında kelimeyi **ogom atı** şeklinde okuyarak *onun adı Ogom* diye tercüme etmiştir. 1982'de yayımlanan son çalışmasında ise kelimeyi **oguz ^atı(a)...** şeklinde okumuş, ancak *Oguz adı (?)...* şeklinde tercüme etmeden soru işareti ile karşılığını boş bırakmıştır (Cumagulov, 1963: 18-21; Cumagulov, 1982: 11-12).
- f) A. S. Amanjolov H. Heikel'in çizimine dayanarak kelimeyi **ogurati** şeklinde okuyarak *yöneldi* diye tercüme etmiştir.

Görüldüğü gibi ele alınan kelime **ogur** ve **oguz** şeklinde okunmuştur. Yani son harf bilim adamlarının çoğu tarafından kalın ünlülerle geçen **r** sesini gösteren 𐰸 harfi olarak ele alınmışsa da Ç. Cumagulov tarafından **z** sesini bildiren 𐰸 harfi olarak okunmuştur. Belirtilmesi gereken durum kelimenin sonundaki harfi, **r** sesini gösteren 𐰸 harfi olarak ele alan bilim adamlarının hemen hemen hepsi yazıt üzerinde doğrudan epigrafik belgeleme yapmadan başkalarının tespitine dayanarak okuma ve anlamlandırma yapmışlardır. Yazıt üzerinde doğrudan çalışma yapan Ç. Cumagulov kelime sonundaki bu harfi **z** sesini bildiren 𐰸 harfi olarak okumuştur. Yazıt üzerinde yapılan epigrafik belgeleme sonucunda söz konusu kelimenin son harfinin Ç. Cumagulov tarafından ileri sürüldüğü gibi **z** sesini bildiren 𐰸 harfi olduğuna emin olunmuştur (Foto 1). Dolayısıyla söz konusu kelimeyi **(o)guz** şeklinde okumak gerekmektedir. Üzerinde durulması gereken diğer bir husus söz konusu kelimenin 𐰽𐰺 harf kümesi ile olan ilişkisidir. Yani bu harf kümesi ayrı bir kelime mi ya da **(o)guz** şeklinde okunan 𐰽𐰸𐰸 harf kümesi ile birlikte bir kelime oluşturuyor mu? Yapılan inceleme sonucunda bu harf kümelerinin ayrı kelimeleri karşıladığı tespit edilmiştir. Bunu yazıtın genel anlamı ve satırların mantıksal sıralanışı desteklemektedir. Çünkü söz konusu kelimenin yer aldığı satırdan önceki altıncı ve yedinci satırlarda **(a)t(a)sı (a)tı** şeklinde okunan 𐰽𐰺𐰸𐰸, **oglı (a)tı** şeklinde okunan 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸 harf kümeleri yer almaktadır. Dolayısıyla 𐰽𐰸𐰸 harf kümesini **(o)guz**, 𐰽𐰺 harf kümesini de **(a)tı** şeklinde okuyup **(o)guz (a)tı** kelime grubunu çıkarmak mümkündür. Boy adı olan Oguz etnoniminden başka **oguz** şeklindeki bir kelime Eski Türkçe metinlerde geçmemektedir. Dolayısıyla başka verilere bakılması gerekmektedir. **Oguz** şeklindeki kelime Kırgız Türkçesinin Aksı ağzında geçmektedir. Söz konusu kelime adı geçen ağızda *gelin* anlamına gelmektedir (Mukambaev, 2009: 686). Yazıttaki **oguz** kelimesini bu kelimeyle ilişkilendirmek hem kelimenin şekli ve anlamı hem de yazıtın genel anlamı açısından uygun olmaktadır. Çünkü yazıtta söz konusu kelimenin yer aldığı satırdan önceki satırlarda vefat eden

şahsın babasının, sonra oğlunun adı belirtilmiştir². Üstelik Aksı ağzı konuşulan Aksı İlçesi'nde yazıtın bulunduğu Talas bölgesinden gelen ve Kırgızların Otuz Uul boylar birliği içine giren Saruu boyuna ait kişiler yaşamaktadır. O. Karataev Talas yazıtlarında ele alınan kelimenin bulunduğu Talas II yazıtında geçen **otuz oğlan** kelime grubuyla otuz boy, otuz kabilenin kastedildiğini ileri sürerek şimdiki Kırgızların içinde bulunan Otuz Uul kabileler birliğiyle ilişkili olduğunu düşünmektedir (Karataev, 2003: 152-153). Ç. Cumagulov A. N. Bernştam'a katılarak otuz oğlanları 6-10.asırlarda Talas bölgesine gelip yerleşen ilk Yenisey Kırgızları olarak düşünmektedir (Karataev, 2003: 152-153). Ancak M. Dobrovits buna karşı çıkarak bu kelime grubu ile o dönemdeki sosyal bir teşkilatın anlatılmak istendiğini kabul ederek bu teşkilatın daha sonra kabile hâline dönüştüğünü ve Kırgızların üç boylar birliğinin adı hâline geldiğini düşünmektedir (Dobrovits, 2010: 72-74). Coğrafi konum ve etnik yapı sayesinde **oğuz** kelimesinin anlamının bulunması Aksı ağzında Talas yazıtlarındaki kelimelerin anlamlarının da bulunabileceğini göstermektedir.

Belirtilmesi gereken diğer durum taş anıt üzerinde yer kalmadığı için gelinin adının yazılmamış olmasıdır.

2. 𐰉𐰺𐰽 Kelimesi İle İlgili Okuma ve Anlamlandırma Denemesi³:

Talas XVII (Talas XIV) yazıtının ilk satırı 𐰉𐰺𐰽)𐰽𐰽𐰽𐰽𐰽𐰽𐰽:𐰉𐰺𐰽 şeklindeki harf kümelerinden oluşmaktadır. Söz konusu yazıtı ilk olarak yayımlayan K. Tabaldiev ile R. Alimov tarafından bu satır **öt(ü)g t(a)şı esiz anıga** (*Bu niyaz, rica taşı, heyhat, Anı içindir*) şeklinde okunmuş ve anlamlandırılmıştır (Alimov ve Tabaldiev, 2004: 279). **Ötüg** kelimesi Köktürk harfli yazıtlarda *rica, arz* anlamına gelmektedir (Tekin, 2008: 163; User, 2009: 293). Dolayısıyla K. Tabaldiev ile R. Alimov'un okuyuşu ve anlamlandırması ilk bakışta doğru gözükmektedir. Ancak **ötüg taş** kelime grubunu *rica taşı* şeklinde anlamlandırmak yazıtın içeriğine uymamaktadır. Çünkü yazıtta herhangi birisine ricada bulunulmamaktadır. Bu yazıt klasik bir şekildeki epitafik içerikli mezar yazıtıdır. Mantık olarak mezar yazıtlarının da rica taşı şeklinde adlandırılması mümkündür. Ancak bu durumda yazıtın metninde Tanrıdan iyilik dileme gibi herhangi bir rica bulunması gerekmektedir. Ele alınan kelimenin geçtiği yazıt metninde hiçbir rica ifadesi yer almamaktadır. Dolayısıyla **ötüg** kelimesinin başka anlamlarına

² Köktürk harfli yazıtlardaki anlamı tartışılmalı bazı kelimelerin Çağdaş Türk dillerinin ağızlarındaki kelimeler sayesinde açıklanabileceği konusunda bk. USEEV, Nurdin, (2010). Kırgız Türkçesi Ağızlarında Köktürk Harfli Yazıtlara Ait Söz Varlığı, *I. Uluslararası Uzak Asya'dan Ön Asya'ya Eski Türkçe Bilgi Şöleni Bildirileri*, Afyonkarahisar, 2010, 281-296. Editörler: Cengiz ALYILMAZ, Özgür Ay, Metin Yılmaz.

³ Talas yazıtlarına özgün karakteristik işaretlerin yazımında hazırladığı fontları kullanmama izin veren Levent ALYAP'a içten teşekkürlerimi sunarım.

da bakmak gerekir. S. G. Clauson'un sözlüğünde **ötüg** kelimesinin Çağataycada “a book of narratives of events and happenings (olay ve hadiselerin öyküsünün, anlatımının kitabı)” ve Eski Kıpçakçada “an exposition of circumstances (durumların, olayların tasviri, anlatımı)” anlamlarına geldiği belirtilmektedir (Clauson, 1972: 51). Yapılan inceleme sonucunda **ötüg taşı** kelime grubundaki **ötüg** kelimesinin de bu anlama geldiği düşünülmektedir. Dolayısıyla **ötüg taşı** kelime grubu ile Anı adlı şahsın vefatı dolayısıyla ortaya çıkan olayların anlatıldığı, taş yazıtın kastedildiği söylenebilir. Bunu yazıtın içeriği de kanıtlar gibidir. Çünkü yazıtta vefat eden şahsın eşi ve ineklerinin aç kaldığı, babasının halkı ile kaldığı anlatılmaktadır.

Söz konusu kelimenin morfolojik yapısı ve etimolojisi ele alındığında bu görüşü destekleyen veriler ortaya çıkmaktadır. E. V. Sevortyan *rica et-* anlamına gelen **ötün-** fiilinin **öt-** fiil kökünden ortaya çıktığını, **öt-** fiil kökünün ise *rica et-* anlamından başka *söyle-*, *anlat-* anlamına geldiğini belirtmektedir (Sevortyan, 1974: 558). **öt-** fiili ise bugünkü Türk dillerinden Türkiye Türkçesinde, Azerice Türkçesinde, Gagauz Türkçesinde *öt-* (*kuşlar için*), Saha Türkçesinde ve Türkiye Türkçesi ağızlarında *söyle-*, *anlat-* anlamlarına gelmektedir (Sevortyan, 1974: 556). Örneğin, Türkiye Türkçesinin Trabzon ağızında **öt-** fiili *konus-*, *sözünü et-* anlamına gelmektedir (DS IX, 1993: 3358). Bilindiği gibi Saha Türkçesi Türkçenin erken dönemlerde ayrılmış kolu olarak arkaik unsurları barındırmaktadır. Ağızlar da dilin eski unsurlarını koruma özelliğine sahiptir. Bu konu hakkında P. M. Meliyoranskiy de şöyle demiştir: “... Çağdaş ağızlarda eski yazıtlarda bulunmayan birçok eski şekiller ve kelimeler bulunmaktadır. Dolayısıyla ağızlardaki bu kelimeler eski yazıtları anlamada ve dil bakımından araştırmada çok değerli, bazen de değiştirilmez veriler oluşturmaktadır” (Meliyoranskiy, 1900: 2). A. A. Zayançkovskiy de ağızlarda çok eski kelimelerin bulunduğunu, eski yazıtlarda geçen bazı kelimelerin ağızlardaki eski kelimelerden haberdar olmadan açıklanamayacağını ve böylece ağızların söz varlığının tarihî-karşılaştırmalı olarak incelenmesinin çok önemli olduğunu ifade etmiştir (Zayançkovskiy, 1958: 133). Bunlardan hareketle Talas XVII (Talas XIV) yazıtında geçen **ötüg** kelimesinin *rica et-* anlamına gelen **ötün-** fiiliyle ilişkili olmadığını, *anlat-*, *söyle-* anlamına gelen **öt-** fiiline fiilden isim yapma **/-üg/** ekinin getirilmesi ile yapılan ve *anlatım*, *olayların tasviri* anlamına gelen bir kelime olduğunu söyleyebiliriz. Bu kelime ele alınan yazıtta *yazıtı*, *mezar taşı* anlamına gelen **taşı** kelimesi ile birlikte *olayların anlatım taşı* anlamına gelen **ötüg taşı** kelime grubunu oluşturmaktadır. Sonuçta Talas XVII (Talas XIV) yazıtının söz konusu birinci satırını **öt(ü)g t(a)sı esiz anıga** şeklinde okunup (*Bu olayların anlatım (hikâye) taşı değerli Anı için (dikilmiştir)*) diye tercüme edilebilir.

3. ⱮⱮⱮⱮ Kelimesi İle İlgili Okuma ve Anlamlandırma Denemesi:

ⱮⱮⱮⱮ kelimesi Talas VIII ve Talas XVII yazıtında geçmektedir. 1961 yılında P. N. Kocemyako tarafından Talas Şehri'nden 8 km güneydoğuda yer alan ve diğer Talas I-V yazıtlarının da bulunduğu Ayırtam-Oy arazisinde bulunan Talas VIII yazıtı üzerinde İ. A. Batmanov, Ç. Cumagulov, A. S. Amanjolov ve N. Bazılhan çalışmıştır (Batmanov, 1962: 15-16; Batmanov, 1971: 18-20; Cumagulov, 1982: 13-15; Amanjolov, 2003: 91). Üzerinde duracağımız kelime bu yazıtın ikinci satırının başlangıç bölümünde geçmektedir. İ. A. Batmanov bu kelimenin **...(lgks)** şeklinde transliterasyonunu yaparak kelimenin karşılığını okumadan boş bırakmıştır (Batmanov, 1962: 15-16). Ç. Cumagulov **akl aghlg** şeklinde okuyup *tavsiyeleriniz için* diye tercüme etmiştir (Cumagulov, 1982: 13-15). N. Bazılhan kelimeyi **Qil yliy** şeklinde okumuş ancak tercüme etmemiştir (<http://irq.kaznpu.kz/?lang=k&mod=1&tid=3&oid=72&m=1>). Kelime, A. S. Amanjolov tarafından okunmadan boş bırakılmıştır (Amanjolov, 2003: 91). Ancak söz konusu kelimenin okunmasında önemli olan durum İ. A. Batmanov ile Ç. Cumagulov tarafından **inal** şeklinde ayrı bir kelime olarak okunan ⱮⱮⱮ harf kümesinin A. S. Amanjolov tarafından iki başka kelimenin son ve ilk seslerini bildiren harfler olarak ele alınıp üzerinde durulmakta olan kelimedeki sonraki harflerin *alamadığım* diye tercüme edilen **lum'd** kelimesi olarak okunmasıdır.

2002 yılında Talas İli'nin Talas bölgesinin Con-Bulak Köyü'ne yakın bir yerde A. Soltobaev adlı bir yerli tarafından bulunan Talas XVII (XIV) (Con-Arık) yazıtı üzerinde K. Tabaldiev ve R. Alimov çalışmıştır (Tabaldiev ve Alimov, 2004: 277-295). Adı geçen bilim adamları bu yazıtın ikinci satırında geçen ve Talas VIII yazıtındaki kelime ile aynı olduğunu düşündüğümüz ⱮⱮⱮⱮ kelimesini **kulı köleleri** ve **aglıgı hazinesi** şeklindeki iki ayrı kelime olarak açıklamışlardır (Tabaldiev ve Alimov, 2004: 277-295). Bir bakıma doğru gibi gözüktüğü hâlde hem yazım hem anlam açısından bu okuyuşa katılmak mümkün değildir. ⱮⱮ harf kümesini **kulı** şeklinde okumak mümkün değildir. Çünkü Talas yazıtlarında her ne kadar ünlü sesleri gösteren harflerin yazılmamasına rastlandığı hâlde yuvarlak ünlüler harfle gösterilmektedir. Üstelik yazıtı yazan kişilerin vefat eden şahsın kölelerinin ve hazinesinin kalmadığını belirtmesi mantıksız gelmektedir. Sonradan bunun farkında olan R. Alimov **ñ** harfini **ñç** ünsüz kümesini bildiren harf olarak ele alıp söz konusu harf kümesini **k(ı)lnçlıgı** şeklinde okuyup *yaptıkları* diye tercüme etmiştir (Alimov, 2012: 322). **ñ** harfinin ses değeri ile R. Alimov tarafından ileri sürülen görüşe aşağıda değinilecektir.

Talas VIII yazıtındaki ⱮⱮⱮⱮ ve Talas XVII yazıtındaki ⱮⱮⱮⱮ harfler kümesini **k(ı)l(ı)gl(ı)g** ve **k(ı)hghg** şeklinde okumak Köktürk yazısının kurallarına aykırı gelmemektedir. Eski Türkçede **kılık** kökünden ortaya çıkan ve *herhangi bir davranışa sahip, huylu, tavırlı*

anlamına gelen **kılığlıg** kelimesi bulunmaktadır (Nadelyayev *vd.*, 1969: 443). Ele alınan bu harf kümesi, bu kelime ile ilişkili olabilir. Eski Türkçedeki **kılıg** kelimesi *huy, tavır* anlamından başka *davranış, hareket* anlamına da gelir (Nadelyayev *vd.*, 1969: 443). **-liG/** ekinin de sahiplik bildiren ek olduğu düşünülürse **kılığlıg** kelimesinin *tavırlı, huylu; davranışlı, hareketli* anlamlarına geldiği ortaya çıkmaktadır. Yukarıda anlatılanlardan hareketle bu kelimeyi aşağıdaki gibi okumak ve anlamlandırmak mümkündür.

Talas VIII yazıtındaki **𐰇𐰣𐰚𐰚** harf kümesinden sonra **𐰇𐰚𐰚𐰚𐰚** harf kümeleri geçmektedir. Bu harf kümelerini ikiye ayırarak **𐰇𐰚𐰚𐰚** harf kümelerini A. S. Amanjolov'un okuduğu gibi **alu um(a)duk** şeklinde okuyup, *alamadık, öğrenemedik* diye tercüme etmek mümkündür. **𐰚** harfleri de **-im/** şeklinde okunup **k(i)l(i)gl(i)g** kelimesine eklenen ek olarak açıklanabilir. **-im/** ekini de **-ı/** 3. şahıs iyelik ekine ve iyelik eklerinden sonra gelen **-n/** yükleme hâli ekine ayırmak mümkündür. Böylece Talas VIII yazıtındaki **𐰇𐰣𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚** şeklindeki ikinci satırı **k(i)l(i)gl(i)gın (a)lu um(a)duk ök(ü)nçlüg** şeklinde okuyup *İyi davranışlarını (hareketlerini) alamadık (öğrenemedik), ne pişmanlık* diye tercüme etmek mümkündür. Bu durumda satır mantıklı bir anlam dizgisine sahip olarak yazıtın genel anlamına da uymaktadır. Çünkü vefat eden kişinin mezar taşında yiğitlerinin onun iyi davranışlarını öğrenemediklerini belirtmesi mezar taşı içeriğine tam uygunluk göstermektedir.

Talas XVII yazıtında ise söz konusu kelimenin geçtiği satır şu şekildedir: **𐰇𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚𐰚**. Bu satırın **özi, k(i)l(i)ğlıgı k(a)lm(a)d(i)** şeklinde okunup *Kendisi, hareketleri kalmadı* diye tercüme edilmesi mümkündür.

Burada **𐰚** harfinin ses değeri üzerine R. Alimov tarafından ileri sürülen yeni bir görüş üzerinde durmak gerekmektedir. R. Alimov bu harfin **nç** çift ünsüzünü bildiren **𐰚** işareti ile onun varyantlarından olan **𐰚**, **𐰚** işaretlerinin sağa ve sola 90° dönük şekli olduğunu ileri sürmektedir (Alimov, 2012: 322). Bu görüş gerçeğe ulaşmada doğru bir çıkarım olarak görülmektedir. Çünkü bu harfin bulunduğu kelimelerde (**𐰇𐰣𐰚𐰚𐰚** (Talas VIII), **𐰇𐰚𐰚𐰚𐰚** (Talas XVII)) kalın ünlülerle geçen **g** sesini bildiren **𐰚** harfi yer almaktadır. Bundan dolayı aynı yazıtta, aynı kelimedeki aynı sesin iki ayrı harf ile gösterilmesi mantığa aykırı gelmektedir. Dolayısıyla R. Alimov'un görüşü doğru gözükmemektedir. Ancak bu görüşe de kuşku ile bakılmasını düşündüren bir durum vardır. Ele alınan kelimelerden birinin bulunduğu Talas VIII yazıtındaki bu kelimenin bulunduğu satırda yer alan **𐰇𐰣𐰚𐰚𐰚** (ök(ü)nçlüg – ne pişmanlık) kelimesinde **nç** çift ünsüzü diğer, Orhun ve Yenisey yazıtlarında da aynı çift ünsüzü yansıtan **𐰚** işareti ile verilmektedir. O zaman “Aynı yazıtta, aynı satırda aynı ses iki ayrı harf ile gösterilir mi?” sorusu yine ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı **𐰚** işareti ile hem yazıt üzerinde daha önce

çalışanlar gibi kalın ünlülerle geçen **g** sesinin hem de R. Alimov'un ileri sürdüğü gibi **nç** çift ünsüzünün karşılanmış olabileceği ihtimalleri bir arada düşünülmelidir. Bundan hareketle $\text{K} \downarrow \text{X} \downarrow \text{N}$ ve $\text{K} \uparrow \downarrow \text{X} \uparrow \downarrow \text{N}$ harf kümelerinin hem **k(i)l(i)gl(i)g / k(i)l(i)ghg** hem de **k(i)l(i)nçl(i)g/k(i)lnçlıg** şeklinde okunabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Her iki okunuşta da bu kelimeler *davranış, hareket* anlamını yansıtmaktadır.

Sonuç ve Öneriler:

Talas yazıtlarındaki yanlış okunduğunu ve anlamlandırıldığı düşünülen üç kelime üzerinde durularak bu kelimeler için yeni okuma ve anlamlandırma teklifleri ileri sürülmüştür. İlk önce Talas II yazıtında geçen ve bilim adamlarının bir kısmı tarafından **ogur** şeklinde okunarak farklı anlamlandırılan kelimenin Ç. Cumagulov'un okuduğu gibi **oguz** şeklinde okunacağı yazıt üzerinde yapılan epigrafik belgeleme sonucunda tespit edilmiştir. **Oguz** kelimesinin de Kırgız Türkçesinin Aksı ağzında geçen ve *gelin* anlamına gelen **oguz** kelimesi ile aynı olduğu ileri sürülmüştür. Talas XVII (Talas XIV) yazıtında geçen **ötüg** kelimesi bu yazıtı ilk olarak yayımlayan K. Tabaldiev ile R. Alimov tarafından *dua, rica* şeklinde anlamlandırılmıştır. Ancak bu anlamlandırma yazıtın içeriğine uymadığı için kavram işareti üzerinde durulmuştur. Yapılan incelemeye göre **ötüg** kelimesi *rica et-* anlamına gelen **ötün-** fiili ile değil, *anlat-, söyle-* anlamına gelen **öt-** fiili ile ilişkili olup, *anlatım, hikâye* anlamına gelmektedir. Böylece **ötüg taşı** kelime grubunun (*olayların*) *anlatım (hikâye) yazıtı, mezar taşı* anlamına geldiğini söylemek mümkündür. Üçüncü kelime, Talas VIII ve Talas XVII (Talas XIV) yazıtlarında geçen **kılığlıg / kılınçlıg** kelimesidir. Daha önce farklı şekilde okunan ve anlamlandırılan bu kelimenin **kılığlıg / kılınçlıg** şeklinde okunması ve *davranış, hareket* diye anlamlandırılması gerektiği ortaya koyulmuştur.

Köktürk harfli yazıtlarda geçen bazı kelimelerin anlamları Eski Türkçe verileri ile açıklanamamaktadır. Bu durumda Çağdaş Türk lehçeleri ile ağızlarının verilerine başvurmak gerekmektedir. Dolayısıyla, Eski Türk yazıtlarının dil malzemelerini ağızlardaki dil malzemeleri ile tarihî-karşılaştırma metoduyla araştırmak hem Eski Türkçenin hem de Çağdaş Türk lehçeleri ile ağızların incelenmesi için önemlidir. Bununla birlikte göz ardı edilen Talas yazıtlarının alanın uzmanları tarafından yeniden gözden geçirilmesi Talas yazıtlarının içinde barındırdığı dil, kültür, coğrafya vb. konu alanları için fayda sağlayacaktır.

Kaynakça:

- ALİMOV, R. (2012). Tanrı Dağları (Tien-Şan) Yazıtlarında Geçen Bir Runik İşaretin Fonetik Değerine İlişkin, *VI. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri (20-25 Ekim 2008)*, 319-324.
- ALYILMAZ, C. (2008). Kırgızistandaki (Kök)türk Harfli Yazıtların Bugünkü Durumu, *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı Bildiriler, C I*, İzmir, 131-136.
- AMANJOLOV, A. S. (2003). *İstoriya i Teoriya Drevnetyurkskogo Pis'ma*. Almatı: Mektep.
- BATMANOV, İ. A. (1962). *Noviye Epigrafiçeskiye Nahodki v Kirgizii, Noviye Teksti*. Frunze.
- BATMANOV, İ. A. (1971). *Talasskiye Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pis'mennosti*. Frunze.
- CLAUSON, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford.
- CUMAGULOV, Ç. (1963). *Epigrafika Kirgizii I*. Frunze.
- CUMAGULOV, Ç. (1982). *Epigrafika Kirgizii II*. Frunze.
- Divanü Ligat-it-Türk Tercümesi I, II, III, IV* (1998). (çev. Besim Atalay), Ankara, 4. baskı.
- DOBROVİTS, M. (2010). Otuz Oğlan Sağdıçları Eski Bir Yazıtın Bize Öğrettikleri, *I. Uluslararası Uzak Asya'dan Ön Asya'ya Eski Türkçe Bilgi Şöleni, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü ve Türk Dili Kurumu, Afyon Karahisar, Türkiye, 18-20 Kasım, 2009, I. Uluslararası Uzak Asya'dan Ön Asya'ya Eski Türkçe Bilgi Şöleni Bildirileri* (Editörler: Cengiz Alyılmaz, Özgür Ay, Metin Yılmaz), Afyonkarahisar, 2010, 67-74.
- DS: Derleme Sözlüğü L-R*, (1993). IX. Cilt, 2. baskı, Ankara.
- KARATAEV, O. (2003). *Kırgız Etnonimder Sözdüğü*. Bişkek.
- MALOV, S.Ye. (1959). *Pamyatniki Drevnetyurkskoy Pis'mennosti Mongolii i Kirgizii*. Moskova-Leningrad.
- MELİYORANSKIY, P. M. (1900). *Arab-filolog O Turetskom Yazıke*. Sankt-Petersburg.
- MUKAMBAEV, C. (2009). *Kırgız Tilinin Diyalektolojikalık Sözdüğü*. (Yayına Hazırlayan: Kadıralı Konkobaev), Bişkek.
- NADELYAEV vd. (1969). *Drevnetyurkskiy Slovar'*. Leningrad.
- NEMET J. (1967). Die Köktürkischen Grabinschriften aus dem Tale des Talas in Turkestan, *Körösi Csoma –Archivium*. Edited by Gyula Nemeth. volume II, Budapest 1926-1932. authorized print by E.I. Brill, Leiden, 134-136.
- ORKUN, H. N. (1994). *Eski Türk Yazıtları*. Ankara: TDK Yayınları.
- SEVORTYAN, E. V. (1974). *Etimolojiçeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov, Obşetyurkskiye i Mejtyurkskiye Osnovi Na Glasniye*. Moskova.
- TABALDİEV K. ve ALİMOV R. (2004). Bayırkı Türktördün Talas Cergesinde Tabılğan Camı Estelikleri, *'Türk Tsivilizatsiyası cana Mamlekettik Saltı' Attuu El Aralık İlimiy Simpoziumdun Materialdarı*. 277-294.

TEKIN, T. (2008). *Orhon Yazıtları*. Ankara.

USEEV, N. (2011). *Yenisey Cazma Estelikleri I: Leksikası cana Tekstter (Yenisey Yazıtları I: Söz Varlığı ve Metinler)*. Bişkek: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi ve Kırgız Millî Bilimler Akademisi Dil ve Edebiyat Enstitüsü Yayınları.

USER, H. Ş. (2009). *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları, Söz Varlığı İncelemesi*. Konya.

ZAYANÇKOVSKIY, A. A. (1958). Tartışma Konuşması, *Voprosı Diyalektologii Tyurkskih Yazıkov*, Bakü, 132-134.

- **Ekler:**

(Foto 1)

- **Talas II Yazıtı**

1. Yazıtın Orijinal Metni:

1. 1ΓOΥ€hY10 ΓΛΓ1ΓYJΛΓX|1JX>S>Λ
2. 8O8 QYNFΛΓXQ1Y>Λ1YNϕΛΥ
3. ^⊙YMYVΓIJSRΓYΓQΓXΓD>ΓΛJ
4. J8 XZQJYHJJ>NX>ΛJY>ΛYN
5. JYXJYXJ)XΓYJQ>J€R...SΓIJJ>ΛYN
6. Y>ΛYNΓΛΓJX>J)DΛ>ΛΓΛΓΛ
7.)>XΓΓΓΛΓJX>
8. JΓΛS>X

2. Yazıtın Transliterasyonu:

1. ı/i m r² g² t² l² e/a n² ı/i ç ı/i p ı/i r¹ l¹ ç ı/i d¹ g¹ s² e/a n¹ l¹ g¹ o/u z o/u t¹
2. z m z y¹ r¹ k¹ ı/i t¹ ı/i g¹ y¹ e/a r¹ u/o ç e/a r¹ k¹ m t¹ r²
3. ş² m l² ü/ö e/a l² η ı/i s² e/a z ı/i k² r² ı/i y¹ ı/i g¹ ı/i s¹ y¹ o/u ı/i t¹ l¹
4. e/a z m z y¹ e/a r¹ k¹ e/a l¹ o/u k¹ m o/u t¹ e/a r¹ o/u ç r¹ k¹
5. e/a ş¹ m l¹ r¹ d¹ e/a n¹ m ı/i r¹ l¹ y¹ o/u e/a g² z ü/ö... z ı/i s² e/a r¹ o/u ç r¹ k¹
6. r¹ o/u ç r¹ k¹ ı/i t¹ ı/i l¹ g¹ o/u e/a n¹ y¹ ç o/u t¹ ı/i t¹ ı/i s¹ t¹
7. n¹ o/u g¹ ı/i s ı/i t¹ ı/i l¹ g¹
8.e/a ı/i t¹ z o/u g¹

3. Yazıtın Okunuşu:

1. (o)tuz ogl(a)n s(a)gdiçl(a)rı piçin (e)l t(e)g(i)rmi
2. (e)r (a)t(t)i(m k(a)ra çor y(a)gı (a)tı k(a)r y(a)zm(a)z
3. (a)ltı uy(a)sı (a)gı yir (e)kiz siñ(i)l .. ölm(i)ş
4. k(a)r(a) çor (a)tum kol k(a)r y(a)zm(a)z
5. k(a)r(a) çor (e)siz ... özge uy(a)l(a)rına (a)d(i)r(i)lm(i)ş
6. (a)t(a)sı (a)tı tuç(a)y(a)n oğlu (a)tı k(a)r(a) çor
7. (o)ğlı (a)tı s(i)g(u)n
8. (o)guz (a)tı...

4. Yazıtın Tercümesi:

1. Otuz oğlan sadık dostu maymun (yılıının)
2. Er (kahramanlık) adım Kara Çor, düşman (savaştaki) adı Kar Yazmaz (Eli Yan Vurmayan).
3. Altı kardeşi, hazine, yer, ikiz küçük kız kardeşi. (O) ölmüş.
4. Kara Çor (benim) adım. Kol Kar Yazmaz.
5. Kara Çor değerli ... başka akrabalarından da ayrılmıştır.
6. Babasının adı Tuçayan, oğlunun adı Kara Çor.
7. Oğlunun adı Sıgun
8. Gelininin adı

• **Talas VIII Yazıtı**

1. Yazıtın Orijinal Metni:

1. ՆԺԲՆՁՆԺՆԻԲ ԿՐԻՆԻՆԻՆԻՆԻՆԻ
2. ԺԲԻԿՅ ՅՆԻՆՆ ԶՅ ՆՆ ՆՆ ՆՆ ՆՆ ՆՆ
3. ՆՆ Ն Ն Ն Ն Ն Ն Ն Ն Ն Ն Ն
4. Զ Ն Ն Ն
5. ԺԲԻՆՆԻՆ ՆՆԻՆ ՆՆ Ն Ն Ն Ն

2. Yazıtın Transliterasyonu:

1. k¹ e/a g² ü/ö z ü/ö e/a η n² s² z ı/i s² e/a t² r² ü/ö b²
2. e/a g² ü/ö l² nç k² ü/ö kO/Ok d¹ m o/u l¹ e/a n¹ ı/i g¹ l¹ g¹ l¹ k¹
3. e/a g¹ ı/i ç d¹ g¹ s¹ e/a n¹ l¹ g¹ u/o z u/o t¹ u/o
4. m p l e/a
5. e/a z ı/i s² e/a (m) z u/o l¹ u/o g¹ u/o

3. Yazıtın Okunuşu:

1. bört (e)siz (e)sniņ özüg (a)k
2. k(i)l(i)gl(i)g(i)n (a)lum(a)duk ökünçlüg
3. otuz ogl(a)n s(a)gd(i)çıg
4. alp(i)m
5. oguluz (e)siz, özüg

4. Yazıtın Tercümesi:

1. Bört, zavallı, hatırla, ne yazık ki. İyi
2. davranışlılığını alamadık (öğrenemedik), (bu) nasıl pişmanlık.
3. Otuz oğlan sadık dostları,
4. alplarım
5. (Biz) oğullarız, zavallı (Bört), ne yazık ki.

- **Talas XVII (Con-Arık) Yazıtı**

1. Yazıtın Okunuşu:

1. öt(ü)g t(a)ş(ı) (e)s(i)z (a)nıga
2. özi, k(ı)l(ı)gl(ı)gı k(a)lm(a)d(ı)
3. (e)s(i)z k(i)ş(i) (a)nt(a) (a)ç, in(e)kü (a)nt(a) (a)ç
4. (e)li (a)t(a)sı bile
4. (kal)m(ı)ş

2. Yazıtın Tercümesi:

1. (Bu) hikâye taşı zavallı Anı'ya (dikilmiştir).
2. Kendisi, davranışı kalmadı (yani öldü).
3. Zavallı eşi o zaman aç, inekleri o zaman aç
4. halkı babası ile
5. kalmış.